

УДК 811.16'373.611

Л.П. ГНАТЮК, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
бульв. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
E-mail: lidahnatjuk@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

ДЕРИВАЦІЙНІ ГНІЗДА У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЇХНЬОГО СЛОВОТВІРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Рецензія на: *Деривациона гнезда у словенским језицима: системност творбене продуктивности. XVII Међународни конгрес слависта (Париз, 25—30.VIII.2025). Тематски блок (180 стр.).*

Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2025.

Комісія зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів підготувала до XVII Міжнародного з'їзду славістів, який відбувся в Парижі (25—30 серпня 2025 р.), тематичний блок «Дериваційні гнізда у слов'янських мовах: системність словотвірної продуктивності». Доповіді членів Комісії опубліковано в Белграді (2025) у збірнику за редакцією проф. Белградського університету Райни Драгичевич, голови Комісії і організатора цього тематичного блоку. У ньому взяло участь 8 членів Комісії: доктор Райна Драгичевич (Белград, Сербія), доктор Цветанка Аврамова (Софія, Болгарія), доктор Ніколь Яночкова (Братислава, Словаччина), доктор Л.П. Кислюк (Київ, Україна), доктор О.І. Коряковцева (Седльце, Польща), академік О.О. Лукашанець (Мінськ, Білорусь), доктор Магдалена Пастух (Катовіце,

Цитування: Гнатюк Л.П. (2025). Дериваційні гнізда у слов'янських мовах як джерело вивчення їхнього словотвірного потенціалу. [Рецензія на: *Деривациона гнезда у словенским језицима: системност творбене продуктивности. XVII Међународни конгрес слависта (Париз, 25—30.VIII.2025). Тематски блок*]. *Українська мова*, 4 (96), 87—94.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Польща), доктор Ірена Страмлич-Брезник (Марибор, Словенія). Вони підготували доповіді на матеріалі болгарської, польської, сербської, словацької, словенської, української, білоруської та російської мов.

Тема блоку — надзвичайно актуальна і важлива для сучасної лінгвістики. Райна Драгичевич у вступному слові наголосила на тому, що дослідники, які брали участь у тематичному блоці, ставили за мету виявити типи системності у словотвірних гніздах і порівняти особливості утворення словотвірних ланцюжків у різних слов'янських мовах, що дало змогу отримати повніше уявлення про найважливіші закономірності словотворення у слов'янських мовах (с. 9).

Збірник відкриває стаття Цветанки Аврамової «Про деякі суперечливі питання щодо розміщення слів у словотвірному гнізді», присвячена проблемі відношень похідності й мотивації між членами словотвірного гнізда. Визнаючи, що в лінгвістів немає єдиної думки з приводу трактування понять «похідність» і «мотивація», авторка застерігає, що деривація і мотивація невіддільні одна від одної. Наголошуючи на аксіоматичності відомого принципу, відповідно до якого мотивоване / похідне слово повинне бути формально й семантично пов'язаним з іншою — тією самою — спільнокореневою лексемою, дослідниця звертає увагу на те, що у процесі словотвірного аналізу деяких типів слів у слов'янських мовах цієї вимоги не завжди дотримуються, коли виводять похідне з одного мотивувального слова за формою, а з іншого — за семантикою.

Цветанка Аврамова проаналізувала це явище на прикладі абстрактних іменників, які у слов'янських мовах закінчуються на **-ств(о) //-stvi/- (c)tví //-stvi(o) /-(c)tv(o)**. За формою такі субстантиви співвідносяться як з іменниками на позначення осіб, так і з відносними прикметниками, утвореними від цих іменників, напр.: болгарське *градинарство, епикурейство, лихварство, майчинство*; російське *директорство, нищезанство, отцовство*; чеське *hoříčstvn, mateřstvn, vdovství*; словацьке *bačovstvo, dobráctvo, rodičovstvo* і т. ін.

Щоб уникнути невідповідності між формальною і семантичною мотивацією, дослідниця надає перевагу семантичному підходу: ідучи від значення до форми, вона робить висновок, що ці абстрактні іменники як за семантикою, так і за формою мотивовані іменниками переважно на означення осіб. Авторка статті звертає увагу на те, що дехто зі славістів виводить такі похідні і від відносних прикметників, і від іменників, а іноді вдається і до паралельної мотивації. Якщо проаналізуємо українські іменники на **-ств(о)**, які співвідносяться і з іменниками на позначення осіб, і з відносними прикметниками, утвореними від цих субстантивів, то виявимо, що одні з таких іменників мотивовані іменниками (*геройство, лихварство, шахрайство, студентство, учительство*), а інші — прикметниками (*материнство, батьківство*), що засвідчує їхню внутрішню форму. Потрібно враховувати також і множинну мотивацію, і багатозначність іменників.

Цветанка Аврамова слушно зазначила, що від правильного визначення відношень деривації та мотивації, фундаментальних для підсистеми словотворення, залежить і правильне розташування слів у словотвірному гнізді та

встановлення системних зв'язків між ними. Справді, адекватне розв'язання суперечливих питань, пов'язаних із деривацією та мотивацією, полегшило б роботу зі складання гніздових словників слов'янських мов.

Райна Драгичевич у статті «Словотвірний ланцюжок похідних у сербській мові (на матеріалі «Семантико-дериваційного словника сербської мови»)» ґрунтовно дослідила словотвірні ланцюжки соматизмів, утворені суфіксацією, покласифікувавши їх за тематичними групами. Відомо, що найрозгалуженішими в сербській мові є словотвірні гнізда іменників, які позначають частини тіла.

Дослідниця встановила, що у словотвірних гніздах соматизмів сербської мови серед похідних найбільше іменників суб'єктивної оцінки (демінутивів та аугментативів), які мають численні морфонологічні дублети, а також спільнокореневі синоніми. Вона виявила, що деривати, подані в «Семантико-дериваційному словнику сербської мови», переважно не зафіксовані в електронних корпусах сербської мови. Це означає, що названа група похідних, яка в дериваційних гніздах кількісно найбільша, водночас нестійка. Напевно, таке явище можна спостерігати й на матеріалі інших сучасних слов'янських мов. Найуживанішим демінутивним соматизмом в електронних корпусах сербської мови є *ручица* 'ручка', найчастотнішим його дублетом — *рукица*, а найуживанішим аугментативом — *ручерда* 'ручище'.

Райна Драгичевич з'ясувала, що демінутиви у сербській мові значно більше, ніж аугментативи; до того ж, демінутиви мають більше значень. Вона пояснила цю семантичну асиметрію важливістю категорії «малий» в екстралінгвістичній реальності та в мові, висунувши гіпотезу, що в первинних значеннях демінутивів переважає семантика 'малий' (а не гіпокористична), тоді як в аугментативах домінує значення зневажливості, а семантика збільшеності, згрубілості — периферійна. Авторка встановила, що демінутиви соматизмів можуть мати такі значення: 1) демінутивні; 2) гіпокористичні; 3) пейоративні; 4) предметів; 5) частин рослин (фітонімів); 6) частин тіла тварин; 7) частин тіла людини; 8) людини; 9) конкретизувальні; 10) різноманітних явищ, що постали внаслідок метафори, метонімії, синекдохи, метафтонімії. Аугментативи соматизмів, на противагу демінутивам, мають менше значень, серед яких: 1) аугментативні; 2) пейоративні; 3) гіпокористичні; 4) метафоричні (переважно ґрунтовані на функціях частин тіла); 5) метонімічні (здебільшого відповідно до функцій частин тіла); 6) синекдохи (від актуалізованої частини тіла до людини загалом).

Проаналізувавши значення цих одиниць, дослідниця констатувала, що деривати зі словотвірних гнізд соматизмів, позначаючи явища, пов'язані з людьми, рослинами, тваринами та предметами, мають значний семантичний потенціал і відіграють дуже важливу роль як у дериваційних гніздах соматизмів, так і в лексичній системі сербської мови загалом. Напевно, було б цікаво в майбутньому порівняти семантику соматизмів у складі сербських та інших слов'янських фразеологізмів.

Словацька лінгвістка Ніколь Яночкова запропонувала до збірника дослідження «Відчислівникові словотвірні гнізда у словацькій мові», у якому

розвинуто і поглиблено теоретичні та практичні здобутки словацької дериватології, зокрема в царині розбудови її поняттєвого і термінологічного апарату. На матеріалі одномовних словників словацької мови авторка описала надзвичайно розгалужені дериваційні гнізда, що налічують кілька тисяч похідних, від числівників *nula, jeden/prvý, dva/druhý, tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, deväť, desať, sto, tisíc, milión, miliarda, bilión*. Вона виявила, що найбільше похідних у словацькій мові засвідчено від числівника *dva* (749), потім — у бік зменшення — від *jeden* (449), *desať* (426), *päť* (376), *tri* (371), *osem* (253), *sto* (250) тощо, від числівника *jeden* зафіксовано семиступеневу деривацію, від *dva* і *desať* — шестиступеневу, п'ятиступеневу — від *tri, štyri, osem*, чотириступеневу — від *nula, päť, šesť, sedem, deväť, sto, milión, miliarda*, триступеневу — від *prvý, druhý, tisíc*, двоступеневу — тільки від *bilión*. З'ясувавши, що відчислівниковим похідним властива полісемія, дослідниця зробила логічний висновок, що числівники мають значний словотвірний і семантичний потенціал.

Доцільно, на нашу думку, з'ясувати специфіку окремих сегментів числівників у словацькій мові. Ніколь Яночкова простежила, що вони виникли від відповідних праслов'янських форм. В українському мовознавстві на це звертала увагу у своєму дослідженні «Числівники в слов'янських мовах: порівняльно-історичний нарис» (Київ: Наукова думка, 2000) відома лінгвістка, одна з авторів «Етимологічного словника української мови» у 7 томах Т.Б. Лукінова.

Українська дериватологічна школа у збірнику представлена статтею Л.П. Кислюк «Динаміка словотвірного гнізда в сучасній українській мові». Спершись на здобутки української дериватології, зокрема праці Н.Ф. Клименко та Є.А. Карпіловської, вона обґрунтувала доцільність моделювання сучасного українського лексикону на рівні словотвору як сукупності гнізд різних типів: кореневих, коренево-словотвірних, словотвірних і потенційних. Проаналізувавши динамічні процеси в синхронному словотворі української мови, Л.П. Кислюк установила взаємодію відіменникових словотвірних, кореневих і коренево-словотвірних гнізд. Потужною є джерельна база дослідження: матеріал зібрано з різнотипних словників української мови кінця ХХ — початку ХХІ ст. і сучасних текстів, які демонструють активні процеси в узусі, зокрема проаналізовано ще не засвідчені й не кодифіковані в нормативних словниках інновації та контексти їх уживання.

Динаміку словотвірних іменникових гнізд, мотивованих питомими і давнозапозиченими словами, та словотвірних підгнізд у складі коренево-словотвірних гнізд, мотивованих новими запозиченнями, Л.П. Кислюк кваліфікувала як вияв внутрішньої динаміки словотвірного гнізда в сучасній українській мові. Вона обґрунтувала, що розвиток категорійно-розрядної структури словотвірних гнізд, мотивованих питомими та давнозапозиченими словами, зумовлений: а) експресивно-оцінною лексикою (*державонька, майданити, мовозреченець, україночитний*); б) повторним уживанням словотвірної моделі з тим самим формантом в іншому значенні (*мовник, державник*); в) множинністю мотивації (*державник, аварійник*),

що спричиняє появу омонімів у межах гнізда. Авторка висловила слушні міркування про вплив соціальних змін на формально-семантичну структуру словотвірного гнізда, наповнення окремих словотвірних категорій та розвиток словотвірних моделей, про що свідчать процеси активізації і пасивізації похідної лексики.

Динаміка словотвірних підгнізд у складі коренево-словотвірних (мішаних) гнізд, мотивованих новими запозиченнями, виявляється в реалізації системно закладених основних словотвірних категорій, зокрема дії, діяча тощо (*піар* → *піарити*; *медійник* → *медійниця*) та спеціалізації базових понять у складних дериватах (*меседж-повідомлення*, *онлайн-навчання*, *піар-служба*). Цікавими і слушними є спостереження Л.П. Кислюк щодо стильової диференціації словотвірних варіантів окремих похідних прикметників, а також щодо появи афіксальних дериватів-омонімів.

Виявом зовнішньої динаміки різноструктурних гнізд, яка увиразнює словотвірну активність іншомовної лексики, дослідниця вважає перехід кореневих гнізд, сформованих чужомовними словами, у коренево-словотвірні (кореневе гніздо *саунд*, *саундтрек*, *саунд-арт* стає коренево-словотвірним гніздом із появою похідних *саунд-дизайн*, *саунд-дизайнер*, *саунд-дизайнерка*, *саундтрековий*).

На нашу думку, підхід до вивчення динаміки словотвірного гнізда, що його запропонувала дослідниця, добре обґрунтований і яскраво ілюструє процеси розвитку словотвірної системи сучасної української мови.

У рецензованому збірникові надруковано також статтю О.І. Коряковцевої «Продуктивність гібридних дериватів в епоху глобалізації: соціокультурна і системна детермінованість розвитку нових словотвірних моделей». На матеріалі російської, польської та чеської мов авторка ґрунтовно проаналізувала сучасні словотвірні процеси, які відбуваються в цих мовах за участі іншомовних формантів *-geйм/-gate*, *инг/-ing*, *-голик/-holik*, *-завр/-zaur/-saurus*, з метою виявити чинники, що впливають на системну та емпіричну продуктивність нових словотвірних типів. Матеріалом дослідження слугували гібридні неодеривати з текстів інтернет-медіа, які є носіями мовної і ширше — соціокультурної моди, у часовому проміжку від 2001 р. до 2024 р., що дало змогу О.І. Коряковцевій зробити висновки про ступінь продуктивності названих іншомовних формантів у різних мовах, роль аналізованих словотвірних моделей у заповненні системних порожнин і створенні яскравих емотивних стилістичних ефектів, стилістичну обмеженість таких словотвірних моделей медіатекстами та розмовними конструкціями інтернет-дискурсу, роль соціолінгвальних чинників, глобалізації інформаційного простору, білінгвоанглізації, а також англо-американської лінгвокультурної моди в поширенні нових словотвірних моделей у російській, польській та чеській мовах.

Стаття О.О. Лукашанця «Складні слова у словотвірному гнізді: до проблеми внутрішньогніздової і міжгніздової взаємодії та перетину» присвячена вивченню особливостей складних слів у дериваційних гніздах білоруської мови, зокрема виявленню семантичних і формальних мотиваційних

зв'язків в утворенні складних слів та їхньої можливої належності до двох гнізд, питанню розподілення складних слів на окремі підгнізда тощо. Мовознавець констатував, що словотвірні гнізда містять у своєму складі практично всі структурні типи лексичних одиниць, складних за способом творення та морфемною структурою.

У білоруській мові складні слова різної частиномовної належності утворюються від слів майже всіх частин мови. На прикладі словотвірних гнізд на літеру Д продемонстровано, що в 476 із них наявні 63 складні слова, причому вони становлять більшість одиниць у словотвірному гнізді, наприклад у гніздах із вершинами *два* (234 із 302), *добры* (85 зі 140), *дом* (30 із 55), *доўгі* (56 зі 106). Такі складні слова можуть перебувати на різних етапах словотворення (тобто деривати першого, другого, третього, четвертого ступенів похідності) і належати водночас до двох або більше словотвірних гнізд.

Пильну увагу дослідника привернули також особливості структури і лексичного складу гнізд із вершинами іншомовного походження. Мовознавець виявив, що активно поповнюються складними словами словотвірні гнізда сучасних запозичень, переважно англійського походження. Так, словотвірне гніздо від *інтэрнэт* за «Словником білоруської мови» (2012) містить одне суфіксальне слово (*інтэрнэтаксскі*) та 26 складних, утворених способом словоскладання з нульовим інтерфіксом (*інтэрнэт-адрас*, *інтэрнэт-аператар*, *інтэрнэт-аўкцыён*, *інтэрнэт-кавярня*, *інтэрнэт-наслуга* та ін.).

Грунтовно проаналізувавши процес уходження складних слів до відповідних гнізд, О.О. Лукашанець порушив низку важливих для подальшого обговорення питань: чи не доцільнішим було б не дублювати блоки складних слів, однакових за структурою та складом, у різних словотвірних гніздах, а залишати ці блоки лише в одному словотвірному гнізді з вершиною — першою частиною складного слова? Чи варто послідовно вводити ініціальні скорочення до словотвірних гнізд? Чи можна розподіляти складні слова та похідні від них афіксальні одиниці на окремі словотвірні гнізда з вершиною — першим словом композита?

Погоджуємося з автором, що ці та інші питання дуже важливі як для теорії словотвірних гнізд, так і для практики укладання гніздових словотвірних словників, а тому потребують вдумливого наукового обговорення. Запропонована дискусія є актуальною і для осмислення словотвірної специфіки складних слів у слов'янських мовах у порівняльному аспекті.

У статті «Словотвірні гнізда давніх латинських запозичень у польській мові» Магдалена Пастух проаналізувала в діяхронному аспекті словотвірну продуктивність найдавніших латинських коренів, засвідчених у словах польської мови *natura*, *pasja* і *afekt*, та зміни в їхній семантиці. Уважаємо вдалим і доцільним застосування до аналізу словотвірних гнізд із названими латинськими вершинами комбінованого підходу, у якому авторка поєднала традиції української школи словотворення (представленої іменами І.І. Ковалика, Є.А. Карпіловської, Т.О. Черниш) з історико-семантичним методом польської школи, заснованим на аналізі текстового вживання (розробники Кристина Клещова, Маріола Якубович та ін.).

Досліджено важливі аспекти функціонування цих слів у польській мові: відповідність між значенням у мові-донорі та в мові-реципієнті; сталість чи мінливість семантики в польській мові; вплив активності центру гнізда на семантичні трансформації та стабільність іншомовної лексичної одиниці. Магдалена Пастух продемонструвала, що латинські давнозапозичені слова, потрапивши до польської мови зазвичай як моносемічні, у процесі розвитку набували нових значень, проте значення в мові-донорі було домінантним, а в наступні історичні періоди на семантику цих слів впливали й інші мови, для яких латина також була мовою-донором. Авторка не оминула увагою надзвичайно цікавого для кожного історика мови факту, що значення, які були вторинними в мові-донорі, іноді з'являються в мові-реципієнті, але вони нестабільні.

На матеріалі похідних слів, ексцерпованих зі словників та корпусів, у яких задокументовано давню польську мову, Магдалена Пастух дослідила словотвірні гнізда в динаміці, виявивши, що їхня екстенсивність є наслідком активності центру гнізда й відображає ступінь стабілізації іншомовного слова в польській мові. Що ширше словотвірне гніздо, то різноманітніші семантичні зміни окремих його складників.

Беззаперечно погоджуємося з лінгвісткою в тому, що у процесі вивчення взаємозв'язку між значенням у мові-донорі та значенням у мові-реципієнті важливо дослідити гніздо в обох мовах, адже може виявитися, що окремі значення, які здаються новими в мові-реципієнті, уже були в гнізді мови-донора. Водночас, на думку авторки, варто порівняти не лише польські та латинські гнізда, а й польські та інші слов'янські. Дуже слушні, на нашу думку, міркування Магдалени Пастух про важливість тих лінгвістичних досліджень, які б охоплювали й питомі відповідники (і їхні гнізда) до іншомовних слів, а також аналіз зовнішніх чинників, що вплинули на розвиток значень запозичених слів.

Стаття Ірени Страмлич-Брезник «Показовість чотирисуфіксальних деад'єктивних дериватів, автоматично вибраних із навчальної бази даних BSSJ» є внеском у розв'язання проблем комп'ютерного аналізу словотвірних гнізд. У цій статті схарактеризовано відприкметникові деривати із чотирма суфіксами, зафіксовані на літеру *b* в експериментальному «Словотвірному словнику словенської мови», який містить 666 дериваційних гнізд з 11 136 лексичними одиницями. Цей словник створено за допомогою спеціальної комп'ютерної програми на базі одномовних словників словенської мови. Мета дослідження — перевірити точність дериваційного аналізу, виконаного за допомогою комп'ютерних програм. Результати проведеного аналізу засвідчили, що процес машинного розпізнавання похідних на основі вивчених моделей потребує поліпшення. Авторка докладно схарактеризувала помилки, які виникли в процесі комп'ютерного аналізу, і пояснила причини їх появи. Ірена Страмлич-Брезник констатувала, що під час застосування комп'ютерних програм для такого аналізу дослідник обов'язково повинен уважно переглянути запропоновані результати, звернути увагу на неправильно узагальнені проміжні етапи словотворення, які призвели до хибних

суфіксальних послідовностей у наборах суфіксів. Хоч такий досвід автоматичного розпізнавання дериватів не досконалий, але він закладає потужну базу для подальшого розвитку цього напрямку в лінгвістиці, зокрема й на матеріалі різних слов'янських мов.

Отже, у прорецензованому збірникові подано статті з актуальних проблем слов'янського словотворення, передусім гніздового. У ньому репрезентовано неповторну специфіку структурної і семантичної організації словотвірних гнізд на цікавому й багатому матеріалі в окремих слов'янських мовах і в порівняльному аспекті, різноманітність методології в дослідженні словотвірних гнізд, зважаючи на здобутки провідних лінгвістів, зокрема й членів Комісії зі слов'янського словотворення, пошук нових підходів до аналізу мовного матеріалу в синхронії та діахронії, влучні спостереження та міркування авторів статей. Усе це засвідчує, що видання «Деривациона гнезда у словенским језицима: системност творбене продуктивности. XVII Међународни конгрес слаviste (Париз, 25—30.VIII.2025). Тематски блок» (Београд, 2025) є значним внеском у теорію і практику слов'янської дериватології.

Рецензію отримано 29.10.2025

Lidiia Hnatiuk, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Professor in the Department of the Ukrainian Language and Applied Linguistics
Educational and Scientific Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Taras Shevchenko Blvd, Kyiv 01601, Ukraine
E-mail: lidahnatjuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

DERIVATIONAL NESTS IN THE SLAVIC
LANGUAGES AS A SOURCE FOR STUDYING
THEIR WORD-FORMATION POTENTIAL

Review of: *Derivational Nests in the Slavic Languages: The Systematic Nature of Word-Formation Productivity. The 17th International Congress of Slavists (Paris, 25—30 August 2025). Thematic Section (180 стр.)*

Belgrade: Savez slavisticheskikh drushtava Srbije, 2025.